

Neomerkantilizam u međunarodnim (geo) političkim odnosima

Jakovac, Pavle; Tomljanović, Marko; Velić, Ismar

Source / Izvornik: **Socijalna ekologija : časopis za ekološku misao i sociologijska istraživanja okoline, 2022, 31, 29 - 48**

Journal article, Published version

Rad u časopisu, Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)

<https://doi.org/10.17234/SocEkol.31.1.2>

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:192:520537>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-12-01**

SVEUČILIŠTE U RIJECI
EKONOMSKI FAKULTET

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of
Economics and Business - FECRI Repository](#)

uniri DIGITALNA
KNJIŽNICA

DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJI

DOI: 10.17234/SocEkol.31.1.2

Pregledni članak
Primljeno: 13. 01. 2021.
Prihvaćeno: 18. 04. 2021.

NEOMERKANTILIZAM U MEĐUNARODNIM (GEO) POLITIČKIM ODNOSIMA

Pavle Jakovac, Marko Tomljanović i Ismar Velić

Ekonomski fakultet Sveučilišta u Rijeci
Ivana Filipovića 4, 51 000 Rijeka
e-mail: pavle.jakovac@efri.hr

Sažetak

Pojava neomerkantilizma može se povezati s pojavom ekonomskog nacionalizma. Neomerkantilističku praksu moglo bi se također povezati i okarakterizirati kao protekcionizam jer dobrim dijelom koristi stari merkantilistički instrumentarij. Povijesna su zbivanja u 19. stoljeću dovela do povezivanja trgovinskih politika SAD-a i ondašnje Njemačke te su se počele primjenjivati one protekcionističke prakse koje su primjenjivale stare merkantilističke zemlje. Današnja moderna neoliberalna paradigma u praksi ekonomskih lidera povremeno i po potrebi poseže za merkantilističkim metodama pogotovo kada u globalnu jednadžbu ulaze strateški resursi. Iako su se industrijske zemlje (u početku) razvijale upravo na principima ekonomskog nacionalizma odnosno merkantilizmima, u planovima ekonomskog razvoja za nerazvijene zemlje (uz pomoć / financiranje Svjetske banke, Međunarodnog monetarnog fonda i Svjetske trgovinske organizacije) praktično je nametnuta potpuno tržišno orijentirana neoliberalna paradigma. Stoga je i u definiranju neomerkantilističke doktrine fokus na velikim gospodarstvima odnosno velikim (transnacionalnim) korporacijama koja mogu djelovati na globalne tržišne uvjete. Neomerkantilistička doktrina modernog svijeta zorno podsjeća na izvornu merkantilističku koja inzistira na profitu pod svaku cijenu, a nekadašnji trgovci koji su utjecali na državnu politiku suviše sličie modernim lobistima koji zagovaraju politike ovisno o interesima korporacija koje zastupaju. Neomerkantilistička praksa privilegija je super-sila svijeta, dok se nerazvijene zemlje nalaze u žrvnju između njih. Stoga, čini se da je tzv. politika sile zapečatila razvojne mogućnosti malim i slabi(ji)m zemljama.

Ključne riječi: *neomerkantilizam, transnacionalne korporacije, ekonomski nacionalizam, protekcionizam, politika sile*

1. UVOD¹

U modernim globalnim uvjetima, velikom se broju zemalja postavlja konkretno pitanje kako održati i ostvariti ekonomske razvojne ciljeve. Malim se, nerazvijenim ili slabo razvijenim zemljama serviraju već gotovi ekonomski „recepti“ koji vode k integraciji vlastitog gospodarstva u svjetsko tj. globalno. Liberalna ekonomska teorija svojim ponovnim ustoj-

¹ Ovaj je rad financiran u okviru projektna linije ZIP UNIRI Sveučilišta u Rijeci, za projekt ZIP-UNIRI-130-3-20.

ličnjem polovicom 70-ih godina 20. stoljeća, u novom ruhu neoliberalizma, definirala je ekonomske tijekove svijeta kako u pogledu unutarnjih ekonomskih politika tako i u okvirima vanjske trgovine. Svojom koncepcijom neuplitanja državnog aparata u gospodarske i razvojne tijekove, neoliberalna ekonomska paradigma oduzela je državama svaku aparaturu u ostvarenju vlastitih gospodarskih ciljeva uz obrazloženje da se država smatra kontraproduktivnim akterom u suvremenoj tržišnoj ekonomiji. Kulminacija ove koncepcije doživjela je svoj vrhunac padom Berlinskog zida. Čini se kako je ovaj događaj dobro zamaskirao buduće produbljanje razlika između bogatih i siromašnih zemalja jer je istovremeno slovio za opravdan razlog ujedinjenja do tada podijeljenog svijeta na kapitalistički zapad i socijalistički istok. Ovakav pristup gospodarskom razvoju, pogotovo onom dijelu nerazvijenih i malih zemalja svijeta oduzeo je sve vlastite razvojne politike odnosno strategije te ih natjerao da se dovijaju globalnim razvojnim impulsima.

Takvu praksu provode i nameću svjetske financijske i trgovinske organizacije (Svjetska trgovinska organizacija – WTO, Međunarodni monetarni fond – MMF i Svjetska banka) zajedno s razvijenim industrijskim zemljama. Razvojne impulse pak određuju transnacionalne korporacije² koje mogu svojim kapitalom donijeti potrebnu tehnologiju i sredstva za proizvodnju. Međutim, zahvaljujući upravo neoliberalnoj praksi, ekonomska slika globalnog gospodarstva nikad nije bila zamršenija pri čemu se mora postaviti pitanje je li ta koncepcija neuplitanja državnog aparata zaista jedini dobar način ostvarivanja gospodarskog progresa ako se toga ne pridržavaju niti vodeće ekonomske sile, a čemu u prilog svjedoči ekonomska kriza iz 2008. koja se odrazila na cijeli svijet.

U recentnom kriznom razdoblju ponovno se razmatraju i alternative ekonomskoj misli poput onih Johna Maynarda Keynesa i inih intervencionističkih metoda za spas gospodarstva čak i kod razvijenih zemalja koje dugi niz godina inzistiraju na primjeni liberalnih principa. Tome u prilog također govore i brojne intervencije država zapadne Europe i SAD-a ne bi li se spasili od propadanja pojedini gospodarski subjekti koji su od prevelikog značaja (engl. *too big to fail*). U takvom tijeku globalnih događanja, drugi pogledi na vanjsku trgovinu i na gospodarstvo zaslužuju ponovno razmatranje.

Paul A. Samuelson i William D. Nordhaus (2011) merkantilizam definiraju kao političku doktrinu koja naglašava važnost viška platne bilance kao sredstva za gomilanje zlata. Vjerujući da politika slobodne trgovine može dovesti do gubitka tj. odljeva zlata, pobornici merkantilizma zalažu se za čvrsti državni nadzor ekonomske politike. Dragičević (1983) pak merkantilizam definira kao vladajući pravac ekonomske teorije i politike u razdoblju prvobitne akumulacije kapitala koji je ponikao iz zajedničkih nastojanja dr-

2 Prema Ivanu Lovrinoviću (2015:32), nekoliko je razina podjele kompanija koje svoju aktivnost obavljaju izvan matične zemlje. Internacionalna je kompanija svaka koja se bavi međunarodnom trgovinom odnosno uvozi ili izvozi robu i usluge. Multinacionalna je kompanija ona koja širi svoje poslovanje u više zemalja s namjerom da bude bliže svojim klijentima, jeftinijim izvorima faktora proizvodnje ili konkurenciji. Transnacionalna je kompanija multinacionalna kompanija koja proširuje svoje poslovanje na sve kontinente tako da povećava svoju mrežu podružnica, ogranaka, ureda, distribucije, klijenata i svega ostalog što je povezano s njezinom aktivnošću.

žave i tada još nerazvijene kapitalističke klase da se što prije akumulira kapital i uklone feudalni oblici privređivanja. U tom naporu trgovački kapital igra glavnu ulogu dok merkantilistička ekonomska politika nastoji izgraditi racionalni temelj tom djelovanju, osigurati povoljne uvjete za bogaćenje kapitalističke klase te dokazati da su interesi trgovačkog kapitala ujedno interesi društva i privrede uopće.

Kako je to bio i slučaj s liberalizmom koji je „uskrsnuo” kao neoliberalizam, tema ovoga rada bit će ponovno razmatranje merkantilističkih ekonomskih doktrina, ali u novom ruhu, u skladu s novim ekonomskim uvjetima tj. u ruhu tzv. neomerkantilizma. Prema tome, ovaj je rad koncipiran u pet sadržajnih cjelina. na sljedeći način. Nakon uvodnih napomena slijedi drugi dio u kojem su dana razmatranja o merkantilizmu i njegovoj evoluciji u liberalizam kao introdukcija u raspravu o neomerkantilizmu. Potom slijedi treći dio pri čemu je stavljen naglasak na ekonomski nacionalizam i protekcionizam kao (prve) oblike neomerkantilizma. U četvrtom dijelu kroz raspravu o doktrini neomerkantilizma prezentirani su ciljevi neomerkantilističke prakse te njezina povezanost s neorealizmom odnosno neokolonijalizmom. U posljednjem, petom dijelu iznesena su zaključna razmatranja.

2. RAZMATRANJA O MERKANTILIZMU I NJEGOVOJ EVOLUCIJI U LIBERALIZAM – UVOD U NEOMERKANTILIZAM

Razmišljajući s ciljem zaštite domaćeg gospodarstva, povijesno gledano, primjena merkantilističke doktrine izgleda poput roditeljske brige za privredu dok je gospodarstvo u svojevrсном adolescentnom periodu, ali ipak s dovoljno potencijala za razvoj koji je potrebno adekvatno usmjeriti. Glavni je merkantilistički ideal samodovoljnost, dok vanjska trgovina služi samo za opskrbu onim proizvodima koji se nipošto ne mogu proizvesti u zemlji, a proizvodnja se prema tom principu pojavljuje samo kao sredstvo koje pruža nov materijal za robni promet s inozemstvom pa i za bogaćenje koje se u tom prometu ostvaruje (Dragičević, 1983). Tako primjerice u slučaju da zemlja nije bogata plemenitim metalima, zadatak je vanjske trgovine bio osigurati zemlji što veću količinu plemenitih kovina jer su one predstavljale univerzalni novac te oblik nacionalnog bogatstva i moći. Povećavanje količine zlata i srebra u zemlji može se postići zabranom izvoza plemenitih kovina te većom razlikom između izvoza i uvoza robe za one zemlje koje nemaju takvih rudnika. Dakle, povećanjem izvoza i smanjenjem uvoza roba dolazi se do onih rezultata koji su ideal merkantilističkog sustava.

Prema Robertu E. Ekelundu i Robertu F. Hébertu (1998) te Valdemaru Lunačeku (1996), temelje merkantilističke doktrine moguće je izraziti na sljedeći način: 1) politika se mora definirati i izvršavati poglavito sa stajališta nacionalne koristi; 2) u ispitivanju svakog čimbenika vanjskotrgovinske politike naglašava se važnost njezinih posljedica za priljev plemenitih metala u zemlju; 3) u nedostatku domaćih rudnika zlata i srebra osnovni je cilj nacionalne politike postizanje sve većega izvoznog suficita; 4) izvozni višak mora se osigurati poticanjem izvoza i ograničavanjem uvoza nekim oblikom carinskih barijera ili drugih ekonomskih politika koje imaju slične učinke.

S praktičnog aspekta, ove teorijske teze (bile) su valjane. Osim toga i sam povijesni tijek razvijenih europskih ekonomija to potvrđuje, jer je činjenica da su se razvile prvenstveno na ovim temeljima. Tu se postavlja pitanje: ako je merkantilizam (bio) ekonomska politika za nezrela gospodarstva koja su u početku svog razvoja te ako je (tada) zapadna Europa i razvijeni svijet primjenjivao ovu praksu prilikom svog razvoja te ju kasnije unaprjeđivao s protekcionizmom, zašto tu istu praksu ne bi upotrijebile i zemlje koje (danas) kreću sa svojom industrijalizacijom?

Odgovor na ovo pitanje leži u doktrini liberalizma koja naglašava da će međunarodna podjela rada temeljena na komparativnim prednostima izvršiti kvalitetniju alokaciju rada i kapitala u zemlji s obzirom na međunarodnu razmjenu. Nadalje, međunarodnom će se podjelom rada navedeni odnosi bolje i efikasnije uspostaviti te je nepotrebno da zemlja prolazi kroz sve etape razvoja koje je prvobitno i u ono vrijeme prolazila primjerice jedna Engleska. Zanimljivo je kako je upravo iz Engleske potekla misao o ukidanju merkantilističkog sistema i to iz radova Adama Smitha i Davida Ricarda. Postoje određena neslaganja u vezi s ovim gledištem, pri čemu je od posebne važnosti shvaćanje njemačkog ekonomista Friedricha Lista koji izričito naglašava da zemlje koje prelaze u industrijski oblik proizvodnje moraju svakako proći sve etape razvoja koje je prolazila i Engleska. Friedrich List je naime zagovarao politiku protekcionizma, a i njegovo djelo „Nacionalni sustav političke ekonomije“ objavljeno 1841. smatra se „biblijom protekcionizma“.

U današnje vrijeme sam izraz merkantilizam izaziva izvjestan negativan prizvuk metoda iz tamne srednjovjekovne povijesti. Međutim, ta činjenica ne leži u njegovoj ekonomskoj nelogičnosti, već u asocijaciji na njegove zloupotrebe u prošlosti. S jedne strane, feudalni vladari zlorabili su merkantilističke metode iz čisto fiskalnih razloga, a to proizlazi iz činjenice da je većom vanjskotrgovinskom aktivom više zlata dolazilo u zemlju. Oporezivanjem viška monetarnih sredstava u državi više je zlata dolazilo u feudalne blagajne koje su se kasnije mogle, a i koristile su se za financiranje ratova. S druge strane, već je poznato da su državna uvozna ograničenja u merkantilizmu proizlazila iz utjecaja domaćih trgovaca koji su strahovali od inozemne konkurencije. Postupno je domaća trgovačka inicijativa dovoljno ojačala te je zlorabila svoj utjecaj na uvoznu politiku. Trgovački je lobi do te mjere zlorabio svoju poziciju koju je imao u gospodarskim odnosima da je direktno štetila domaćim potrošačima. Iz tog se razloga bude prve ideje o liberalizmu u zemljama koje su primjenjivale merkantilizam. Adam Smith bio je u pravu kad je skrenuo pozornost na činjenicu da je prepuštanje trgovcima utjecaj na ekonomske politike u opreci s interesima potrošača. S druge strane, Adam Smith smatrao je da naglašavanje važnosti uloge potrošača obilježava gospodarski razvoj, proizvodnju i narodno bogatstvo. Iz tog razloga pobjeda liberalizma daje merkantilizmu negativne povijesne konotacije.

Kako što je razvoj merkantilizma omogućio stvaranje modernih organiziranih država, tako su promjene filozofskih stajališta, a naročito pojava škole tzv. prirodnog prava (odnosno fiziokratizma), filozofski potkopale merkantilizam kao dominantno vanjskotrgovinsko shvaćanje. U konačnici, za merkantilistički sustav može se reći da označava prvo teoretsko raspravljanje o kapitalističkom načinu privređivanja. U nedostatku teorije vrijednosti, merkantilizam nije u mogućnosti svesti nove pojave na neki zajednički nazivnik pa stoga

i nema jedinstvenu unutarnju logičku strukturu. Merkantilističke ekonomske koncepcije proizlaze iz nezrelog stanja kapitalističke proizvodnje te strogo uzevši merkantilistička teorija nema karakter prave ekonomske znanosti. Opisivanje i evidencija vanjskih pojava trgovačkih procesa u najboljem slučaju može se smatrati rudimentarnom političkom ekonomijom. U anale povijesti potiskuje ga pojava novih znanstvenih ekonomskih pravaca, kao što su fiziokrati u Francuskoj te klasična engleska politička ekonomija koja započinje Williamom Pettyem, a nastavlja se preko Adama Smitha i Davida Ricarda.

No, ipak više nego što su to činila filozofska strujanja, potrebu za revizijom općeg vanjskotrgovinskog shvaćanja prouzrokovala je promjena osnovnih proizvodnih odnosa potkraj 18. stoljeća (Pertot, 1967). Dotok monetarnog metala u Europu osigurao je porast priljeva zlata dopremanjem plemenitih kovina od dalekoistočnih kompanija kao i poboljšanjem tehnologije ekstrakcije zlata u Europi, Južnoj Africi te otkrića rudnika u Sjevernoj Americi. Od 15. do kraja 18. stoljeća europsko gospodarstvo razvijalo se u situaciji laganog porasta raspoložive količine novca odnosno bržeg porasta novca nego što je rastao robni promet. Navedeno je pak u suštini značilo konstantni blagi porast cijena dobara koji je stimulirao investicijsku potrošnju u proizvodnju i udario temelje industrijskom razvoju. Obilje monetarnih sredstava u europskim gospodarstvima trajalo je sve do Francuske revolucije. U tom povijesnom trenutku tehnološki napredak u manufakturi i industriji počeo je izazivati brži porast proizvodnje od raspoložive količine monetarnog novca. Time dolazi do slabljenja monetarne stege kao i promjene poimanja o međunarodnoj razmjeni. Pojavom papirnog novca uz metalni / zlatni, postupno je nestajala tehnička osnova merkantilizma, a time se i označava kraj njegove ere.

U svakom slučaju, merkantilizam je odigrao ključnu ulogu od akumulacije kapitalnih sredstava do njihove realizacije u mladu europsku industrijsku proizvodnju. Kada je ta ista europska industrija konkurencijski dovoljno stasala i osjetila potrebu za vanjskim tržištem, ona ga je u suštini promijenila. Drugim riječima, proces razvoja proizvodnih snaga traži promjenu društvenih odnosa, tj. njihovo usklađivanje s postignutim razvojem proizvodnih snaga. Time se još jednom potvrđuje da je Karl Marx imao pravo pišući da se ekonomske epohe ne razlikuju po onome što se proizvodi, nego po tome kako se proizvodi, tj. kojim sredstvima za rad, što je u ovom slučaju pojave industrijske proizvodnje i najveća promjena u povijesti čovječanstva uopće.

U razmatranju ove ekonomske epohe, može se pretpostaviti kako je trgovački kapital nastojao svakako utjecati na prilike i to u svoju korist. Stvarana pod utjecajem trgovačkog lobija, po kojem je dobila i ime, merkantilistička praksa imala je (i zasigurno ima) određeni oblik znanstvene doktrine. Naime, to bi u suštini značilo stvaranje znanstveno-teorijske podloge kao svojevremeno prihvaćenog znanstvenog objašnjenja socio-ekonomskih odnosa u društvu, a koja će služiti trgovačkim interesima. I pored merkantilističke unutarnje logike i činjenice da ona predstavlja samo rudimentarnu političku ekonomiju, stvaranjem kompletne znanstvene podloge pod utjecajem nećijih privatnih interesa, može se zaključiti da takva teorija nije zasnovana na objektivnosti i spoznaji istine kao osnovnim znanstvenim motivima. Nadalje, ako merkantilistički sustav i sustav slobodne trgovine (tj. vanjskotrgovinski liberalizam) svedemo na zajed-

nički nazivnik tj. na kapitalistički oblik privređivanja (jer su oba poimanja evolucijski stadiji mišljenja istog oblika privređivanja), za pretpostaviti je kako su i autori liberalne ekonomske paradigme pisali pod utjecajem nečijeg interesa odnosno kapitala (trgovačkog, bankarskog ili industrijskog). Navedena razmatranja potvrđuje i sam proces razvoja proizvodnih snaga koji zahtijeva i promjenu društvenih odnosa, jer on također traži znanstveno-teorijsko objašnjenje koje se, u ovom slučaju, nalazi u liberalizmu. Stoga se i postavlja upitnik na znanstvenost same liberalne vanjskotrgovinske i opće ekonomske paradigme jer ona također naginje interesu pojedinih društvenih sfera pogotovo u njezinom današnjem evoluiranom obliku neoliberalizma.

Iako je zastupao interese velikih trgovaca / izvoznika, merkantilizam je zasigurno odigrao važnu ulogu u razvoju kapitalističke ekonomije i dao prvo teorijsko objašnjenje progresivne uloge kapitalizma u odnosu na prijašnje oblike proizvodnje. Po prvi se puta ističe kako je profit glavna svrha kapitalističkog privređivanja, a to je višak vrijednosti do kojeg kapitalisti dolaze nejednakom razmjenom, a ne radom. Tada lansirana, problematika neravnomjerne alokacije resursa danas je možda aktualnija nego ikad prije. Isto tako može se tvrditi kako skoro sve razvijene zemlje svijeta i dalje povlače paralele iz merkantilističke ere te i danas štite svoje ključne i osjetljive gospodarske sektore isto kao i prije nekoliko stoljeća. Takva praksa zaštite strateških interesa danas se posebno proteže na ključne energetske resurse, prvenstveno energente na ugljikovodičnoj bazi (nafta i zemni plin) jer su to sirovine koje pokreću svijet.³ Naravno, sve te mjere ne mogu se okarakterizirati kao merkantilizam jer je ta era završila, ali se zato sve više spominje neomerkantilizam kako suvremena inačica merkantilizma.

3. EKONOMSKI NACIONALIZAM I PROTEKCIONIZAM KAO (PRVI) OBLICI NEOMERKANTILIZMA

Novo ruho starog merkantilizma upravo se pojavljuje u prvim negacijama liberalističke doktrine u pogledu međunarodne trgovine. Takvo negiranje liberalizma u vezi je s pojmom ekonomskog nacionalizma. Objašnjenje te poveznice leži u periodičnim

3 Prema Shahid M. Alamu (2006), svako gospodarstvo čine tokovi energije koji su usmjereni prema proizvodnji roba i usluga. Usredotočenost na energiju stvara mnoštvo novih pretpostavki. Naime, stavljanje energije u žarište ekonomske aktivnosti identificira upravo energiju, točnije korištenje energije kao važan izvor ekonomskog rasta i neizostavnu pokretačku snagu svih ekonomskih aktivnosti (Stern, 2010). Energija omogućava kontinuitet i dugoročnost cjelokupne ekonomske aktivnosti ne samo kao nadopuna standardnih (neoklasičnih) proizvodnih *inputa*, već bez nje proizvodnja uopće ne bi bila moguća. Prema tzv. ekološkoj ekonomiji (engl. *ecological economics*), upravo je energija najvažniji primarni proizvodni faktor (Georgescu-Roegen, 1971; 1975). Prema Jakovcu i Vlahinić Lenz (2015:527), tijekom povijesti razvoja ekonomske misli (tj. do pojave ekološke ekonomije) uglavnom nije dana izravna i izričita važnost ulozi energije kao jednome od ključnih činitelja ekonomskog rasta. Energija ostaje prisutna i priznata u ekonomskoj teoriji i praksi isključivo kao intermedijarno dobro. Iako je energija u klasičnoj ekonomskoj misli ipak implicitno uključena u ekonomsku aktivnost preko zemlje kao ključnog faktora proizvodnje, neoklasična ekonomija izdvaja prirodu (zemlju) i njezine izvore energije. Odnosno, klasificira zemlju kao dio kapitala s obzirom da postaje produktivna tek djelovanjem rada i kapitala.

potrebama država za reguliranjem tržišnih utjecaja u korist razvojnih ciljeva vlastitog gospodarstva. Protekcionizam se kao praksa nije pojavio iz nekih velikih društvenih i znanstveno-filozofskih previranja kao što je to bio slučaj s liberalizmom. U suštini, protekcionizam predstavlja svojevrsnu „antibiotsku terapiju“ kada se negativni efekti tržišta počnu prelijevati na gospodarstvo. No, pored svog anticikličkog djelovanja protekcionistička praksa, pogotovo u onom kontekstu ekonomskog nacionalizma, odigrala je ključnu ulogu u razvoju (ondašnjeg) američkog i njemačkog gospodarstva.⁴

Teorijsku obranu protekcionizma započeo je Alexander Hamilton svojim zauzimanjem za podizanje američke industrije radi postizanja ekonomske nezavisnosti od nekadašnje matice Engleske. Svoj je stav Hamilton branio tezom o nužnom povećanju uvoznih carina naročito na engleske proizvode kako bi američka industrija mogla ostvariti vlastiti razvoj. Međutim, iako je određeni broj ekonomista tvrdio ili i dalje tvrdi da bi se zbog svog specifičnog oblika američko gospodarstvo razvilo i bez protekcionističkih mjera (kao što je to bio slučaj s američkim agrarnim liberalizmom), činjenica jest da je politika SAD-a sve do 1914. bila u cijelosti protekcionistička. Pod utjecajem Hamiltonovih jednostavnih ideja, njemački ekonomist Friedrich List počeo je razvijati svoju ideju u ranije spomenutom djelu „Nacionalni sustav političke ekonomije“. U tom se djelu List (1841) kritički odnosi prema Ricardovim idejama o slobodnoj trgovini, i stava je kako njegova teorija ne uzima u obzir indirektno efekte slobodne trgovine koji mogu biti toliko negativni da svojim intenzitetom naveliko prelaze njezine pozitivne utjecaje. Svoj ekonomski nacionalizam List (1841) razvija tvrdeći da zemlje u različitim etapama svog razvoja ne mogu slijepo slijediti primjer engleske liberalizacije vanjske trgovine, već moraju proći sve one instance razvoja koje je nekad prolazila Engleska. U svojim razmatranjima o idejama Friedricha Lista, a u kontekstu razvojnih faza Engleske, Pertot (1967) navodi da slično kao što je Engleska u kasnom periodu merkantilizama i prelaskom iz agrarne u industrijsku proizvodnju svoju industriju štitila uvoznim carinama (sve dok taj proces razvoja proizvodnih snaga nije bio završen), isto tako moraju se štititi one zemlje koje su bile na prijelazu iz agrarne proizvodnje u industrijsku. U suštini, ovaj bi se trenutak u ekonomskoj povijesti mogao tretirati kao ponovno uspostavljanje starih merkantilističkih zaštitnih mjera. Ako danas detaljnije razmotrimo Listove tvrdnje iz 1841. mora se priznati da se logički nije ništa promijenilo. Ako i danas postoje zemlje koje svoju proizvodnju temelje na poljoprivredi jer nisu razvile temelje za industrijsku proizvodnju, a takvih zemalja ima posebno na afričkom kontinentu, postavlja se pitanje zašto ne primijene Listove stavove, iste one na kojima su se razvile najveće ekonomske sile? Prije negoli se pokuša dati odgovor na ovo pitanje, potrebno je do kraja razraditi Listove stavove o tržišnom liberalizmu. U doba kada je List živio i pisao Njemačka kao država nije postojala, već je na teritoriju današnje Njemačke tada bila rascjepkana feudalna Prusija. Ponukan takvim stanjem, List (1841) je razvijao svoje djelo i uopće nije krio kako je njegov rad nastao kao teorijska osnova za ekonomsko ujedinjenje upravo tih pruskih dr-

⁴ Više o evoluciji ekonomske politike protekcionizma od antike do postmoderne vidjeti u Zrinka Erent-Sunko i sur. (2010).

žava. Prema Listu (1841), takva bi Njemačka predstavljala jednu političku jedinicu koja bi veličinom i kulturom odgovarala njemačkom narodu. Iz tog je razloga List (1841:23) smatrao „da samo nacije koje ispunjavaju odgovarajuće duhovne i materijalne uvjete za podizanje vlastite manufakture, a time i za dostizanje najvišeg nivoa civilizacije, izobrazbe te narodnog blagostanja imaju pravo uvoditi vanjskotrgovinska ograničenja.“ Pertot (1967) tvrdi da se ovim protekcionizmom potvrđuje merkantilistička uloga u stvaranju modernih država te se definitivno ovaj oblik gospodarske politike može svrstati pod okrilje (nove) merkantilističke ideologije. Nadalje, samo u slučaju postojanja tih uvjeta, moguće je opravdati izuzetke od pravila slobodne trgovine, a manjim i nerazvijenijim nacijama List (1841) nije priznavao implementiranje istih mjera.

Zanimljivo je ovo Listovo (1841) stajalište koje pod krinkom civilizacijskog razvoja, ujedinjenja i izobrazbe isključuje male i nerazvijene zemlje od primjene pravila koja je namijenio ekonomskom razvoju svoje zemlje. Međutim, ovi stavovi, iako se mogu okarakterizirati čistim ekonomskim nacionalizmom, istovremeno su se pokazali i veoma mudrima jer se kroz povijest pokazalo da svaka zemlja mora proći kroz stadij sličan merkantilizmu. Prvo, kako bi ostvarila određenu akumulaciju kapitalnih sredstava. Potom, kad ih investicijski realizira u proizvodnju, mora ih štiti od konkurencije dok dovoljno ne ojača. Čini se kako je List (1841) dobro predvidio djelovanje svoje teorije u budućnosti u kojoj je Njemačka svojim carinskim ujedinjenjem, koje ujedno predstavlja i prvu ekonomsku integraciju u svijetu, omogućila zaštitu i razvoj svoje industrije na isti način na koji je to protekcionizam omogućio SAD-u. Drugim riječima, List (1841) je zastupao protekcionizam u svojoj zemlji sve dok se nisu ostvarili konkurencijski uvjeti u proizvodnji. Nakon toga zastupao je liberalističke ideje o slobodnoj trgovini jer je tada njegova zemlja mogla ostvariti dodatnu dobit međunarodnom trgovinom.

Nepriznavanje istih „pravila igre“ ostalim zemljama omogućilo je Njemačkoj da postane jedan od lidera kojeg će nerazvijen(ij) gospodarstva pratiti, a kao lider realizirat će dodatnu dobit. To potvrđuje interpretacija Lista od strane Charlesa Gidea i Charlesa Rista (1915) koji ga smatra vanjskotrgovinskim liberalom, dok klasičari Listu prigovaraju kako je u svom nacionalističkom zanosu zapostavio činjenicu da moderna međusobna uklopljenost gospodarstava (upravo preko slobodne trgovine) dovodi do sinkronizacije razvoja i oslobađa gospodarstva od prolaženja kroz isti povijesni red razvoja. U povišesnom pregledu ekonomskih doktrina, nadovezujući se na protekcionističku praksu, Gide i Rist (1915) navode kako je List smatrao da svaka zemlja mora proći kroz tri faze razvoja (agrarnu, industrijsku i trgovinsku) te da je protekcionizam kao praksa opravdan samo na prijelazu iz agrarne u industrijsku proizvodnju. Time se još jedanput potvrđuje da je merkantilistička praksa do neke mjere neophodna. List (1841) nije želio pogodovati agrarnoj proizvodnji te je rado prihvatio odluku Engleske da se „oslobodi“ protekcionizma pri industrijskom razvoju iz jednostavnog razloga jer je Njemačka, tada agrarna zemlja, razmjenom svojih poljoprivrednih proizvoda mogla ostvariti određenu akumulaciju sredstava.

Osvrćući se na današnje stavove svjetskih industrijskih lidera, među kojima upravo prednjače SAD i Njemačka, primjećuje se da su identični Listovim liberalnim stavov-

vima. Međutim, u današnjim uvjetima izuzetak od Listovih stavova upravo je agrarni protekcionizam kojim razvijene zemlje štite svoju poljoprivredu. Između ostalog, u svjetskim institucijama poput WTO-a, ovakve se odluke i provode onda kada se izričito traži ukidanje svih carinskih barijera na industrijske proizvode, dok su za poljoprivredne proizvode moguće razne carinske zabrane i druge sanitarne te fitosanitarne zaštite. Zaštita poljoprivrede opravdava se stavom da svaka zemlja prehrambeno mora biti neovisna te da uvoz iz zemalja trećeg svijeta ne udovoljava sanitarnim i drugim uvjetima proizvodnje. Na kraju, postavlja se pitanje kako i na koji način mogu nerazvijene zemlje, zemlje u razvoju i one u tranziciji⁵ ostvariti svoj razvoj i povećati svoju produktivnost odnosno konkurentnost, ako ni svoj agrarni proizvod ne mogu plasirati povoljno (zbog barijera) na svjetskom tržištu? Istovremeno, industrijski proizvod (ako ga imaju) nije dovoljno konkurentan razvijenim ekonomijama. Slijepo slijedeći liberalne ideje temeljene na komparativnim prednostima mogu se ostvariti gospodarske koristi. Međutim, dugoročne se razvojne koristi (u smislu konkurentnosti spram lidera), zbog svojih statičkih uvjeta (ipak) ne mogu ostvariti.⁶ Nadalje, može se ustvrditi da zemlje koje teže vlastitom ekonomskom razvoju imaju sasvim pravo posegnuti za zaštitom domaće privrede kao što su to prije činile, a i danas čine razvijene ekonomije svijeta. Na kraju, ostaje samo pitanje imaju li te zemlje dovoljno političke smjelosti primijeniti neku od metoda zaštite vlastitog gospodarstva ili ih je globalizacijska i tržišna stihija potpuno lišila vlastitih razvojnih politika?

4. DOKTRINA NEOMERKANTILIZMA

Iako se suvremena neomerkantilistička paradigma u mnogočemu razlikuje od originalne klasične merkantilističke paradigme, u jednom ključnom aspektu njihovi se interesi podudaraju. Zajedničko podudaranje politika novog i starog merkantilizma za povećanje bogatstva u zemlji očituje se u njihovom državnom reguliranju uporabe vitalnih sirovina za proizvodnju (Buturac, 2014). U osnutku suvremene države te ključne sirovine bile su plemenite kovine. Umjesto zlata i srebra danas tu ulogu najviše ispunjavaju nafta i zemni plin. Iz tog je razloga mogućnost zadovoljavanja potreba iz vlastite sirovinske osnove veoma važna. Samodovoljnost vlastitih izvora prirodnih resursa državama daje određenu prednost u globalnim socio-ekonomskim odnosima, ali i najvažnije – neovisnost koja omogućuje nesmetano provođenje vlastite politike.

U današnjem svijetu, za razliku od SAD-a i Kine, jedino je Rusija energetske samodovoljna zemlja. Za zemlje koje nemaju adekvatnu količinu raspoloživih energetskih resursa, kao što su ugljikovodici, od iznimnog značaj postaje i kontrola nad njihovim ključnim tranzitnim rutama da bi se ostvarili određeni oblici te energetske neovisnosti.

5 Više o analizi fenomena tranzicije kao ideologije i kao pojma / koncepta vidjeti u Hajrudin Hromadžić (2020).

6 U tome smislu, (neo)liberalizam pokazao se kao projekt radikalnog preustrojstva društva u korist jednog dijela socijalnih sila prema njihovim posebnim interesima, viziji i vrijednostima (Baletić, 2006:568).

Takve se pretpostavke potvrđuju u konstantnom antagonizmu velikih sila za kontrolu Srednje Azije i Bliskog istoka. Od antike pa do danas, kontrola nad Putem svile predstavlja ključni geostrateški interes. Iz tog razloga nova merkantilistička teorija eksplicitno uzima u obzir utjecaj zemljopisnog položaja na kalkulacije u ostvarivanju ekonomske konkurentnosti. Dakle, princip je isti samo se promijenio izvor blagostanja i bogatstva. Iako neomerkantilizam prihvaća liberalističko inzistiranje na važnosti produktivnih sposobnosti poduzeća, on ipak nudi neke različite poglede između tržišta i države. Stoga se unutar ove paradigme pojavljuje skepsa prema liberalnim pretpostavkama kako će (sebični) interesi individualnih potrošača i firmi nužno povećati bogatstvo nacija, ali se također napominje da se tržište ne negira u potpunosti već samo u njegovim negativnim oscilacijama.

Umjesto toga, moderna merkantilistička praksa pretpostavlja državno upravljanje, cjelokupno ili djelomično vlasništvo nad poduzećima da bi se osiguralo ponašanje pojedina i firmi koje korelira s državnim interesima. Državna kontrola nad gospodarstvom smatra se prikladnom, dapače čak i nužnom strategijom za ostvarivanje poluga moći u međunarodnim odnosima. Za razliku od logike liberalizma, neomerkantilizam počiva na pretpostavci da domaći ekonomski subjekti mogu djelovati suprotno interesima države. Negativno djelovanje domaćih poduzeća na državne interese dalje se produbljuje djelovanjem stranih ekonomskih subjekata ako se oni prepuste slučaju. Ako liberali priznaju da globalno ekonomsko natjecanje, tijek trgovine i financija u svijetu treba teći neometano, neomerkantilisti s oprezom promatraju međuzavisnost nereguliranih tržišta koja mogu umanjiti nacionalno blagostanje i sigurnost te se trude pronaći način da zadovolje oba subjekta: privatni kapital i državu.

Energija je danas krucijalni sektor za velike sile kako bi osigurale nacionalnu sigurnost i povećale ekonomsko bogatstvo (Ziegler i Menon, 2014). Važnost energetskog sektora rasla je usporedo s prosperitetom većeg broja zemalja jer ona predstavlja ključ neometanog funkcioniranja zemlje danas (Jakovac i Vlahinić Lenz, 2016). Energetski problem dalje su produbljivale zemlje koje su već bile iznimno energetski zahtjevne, a tu su potrošnju k tome još umnožile. Osim toga, u modernoj globalnoj utrci za premoć glavni naftni izvoznici žestoko se bore da zadrže svoj suverenitet krajnjim limitiranjem izravnih stranih investicija u proizvodnji ugljikovodika te da dobar dio te industrije nacionaliziraju (ako ne i u potpunosti) što sasvim sigurno ne odgovara ekonomskim liderima. Razlog za razvoj takve politike ogleđa se u činjenici da je danas kontrola naftnih tijekomova izvor političke i ekonomske moći. Logika stvari dalje nalaže da čak i najveći sljedbenici liberalnih ekonomskih principa regularno zanemaruju tržišne mehanizme kada se radi o očuvanju njihove nacionalne sigurnosti i prosperiteta. Stoga se ni jedna zemlja ne odriče neomerkantilističkih strategija, a jedina se diferencijacija između zemalja može izvršiti samo po stupnju i načinu reguliranja tržišta koji koristi.

Države modeliraju tržišne tijekomove na razne načine. Primjerice, Rusija i Kina izravno djeluju na rukovođenje pojedinih poduzeća s ciljem da u međudržavnim odnosima ostvare privilegirane položaje. S druge strane, dva najveća ekonomska „igrača“ u svijetu, EU i SAD, nemaju direktnog uplitanja u rukovođenje poduzeća, nego svojom vanjskom

politikom utiru put za poslovanje vlastitih multinacionalnih odnosno transnacionalnih korporacija. Dok se to u Europi odvija kroz lobističke kanale, situacija je u SAD-u poprilično specifična: prilikom predsjedničkih izbora uočava se da su najveći donatori izbornih kampanja zapravo korporacije koje (neovisno o političkom kandidatu) javno i otvoreno financiraju i jednu i drugu političku opciju. Stoga bi se dalo zaključiti da zapravo američki privatni biznis djeluje na međunarodnu politiku SAD-a. U protivnom, njihovo financiranje političkih kandidata moglo bi se okarakterizirati kao bespotreban (poslovni) trošak.

Ono što je istinski bitno neomerkantilistima jest državna ekonomska, politička i vojna moć u odnosu na njezine konkurente (Hettne, 1993). To zahtijeva aktivnu ulogu državnog aparata u promociji razmjene koja se može prilagoditi vlastitim ciljevima i investicijskoj politici te aktivnoj potpori nacionalnih poduzeća jer se sredstva za financiranje vojnog aparata danas mogu ostvariti samo iz dobrog poslovanja nacionalnih poduzeća. Naravno, ako bi se sve države isključivo ponašale na navedeni način i da nema institucionalnih aranžmana koji bi upravljali konkurencijom na tržištu, antagonizam između država bi toliko rastao da bi u svojoj eskalaciji mogao narušiti sigurnost i mir među njima kao što je to bio slučaj koji je prethodio velikim oružanim sukobima 20. stoljeća. Glavno je pitanje: koliko je objektivan institucionalni aranžman i u čiju korist naginje? Naime, pretjerano bi korištenje spomenutih metoda prouzrokovalo stvaranje preferencijalnih trgovinskih blokova, manipulaciju valuta, diskriminaciju inozemnih poduzeća, subvencioniranje nacionalnih poduzeća i ograničavanje trgovine ključnim sirovinama (Ziegler i Menon, 2014). Prekomjernom upotrebom neomerkantilističke doktrine u internacionalnom sustavu povećala bi se vjerojatnost za krize te se iz tog razloga ipak blaže i prikriveno koristi. Međutim, neomerkantilisti i dalje ostaju skeptični u svom pogledu na institucionalne mehanizme za poticanje suradnje jer postoji pretpostavka da su takve strukture podložne utjecajima jakih ekonomskih zemalja što nije sasvim neopravdano. Neophodno je samo napomenuti da se ta sumnja više pojavljuje kod neomerkantilista nerazvijenih zemalja. Međutim, njihova sumnja ne dopire daleko u modernim međunarodnim odnosima, te je stoga i praksa neomerkantilizma namijenjena onima čija je riječ „glasnija”.

Kada se rezimira sve navedeno za primjenu neomerkantilističke doktrine, nigdje se ne spominju nerazvijene zemlje koje nemaju neki strateški resurs niti mogućnost njegove eksploatacije da bi utjecale na međunarodne ekonomske odnose. Štoviše, prema današnjim pravilima igre takvim se zemljama uopće ne odobrava, a moglo bi se reći i ne dozvoljava, bilo kakvo uplitanje u međunarodne gospodarske odnose. U globalnim ekonomskim odnosima potvrđuje se činjenica da dolazi do srastanja interesa države i njezinih nacionalnih poduzeća što dalje baca sumnju na opstojnost neoliberalističke prakse. Da to nije samo isprazna tvrdnja govori i činjenica da je za eksploataciju i korištenje ključnih resursa u zemljama Trećeg svijeta jedini adekvatan način kroz izravne strane investicije koje ostaju na volji korporacija koja imaju odgovarajuća sredstva i tehnologiju (Hettne i Söderbaum, 2016).

4.1. Ciljevi neomerkantilističke doktrine

Iz perspektive ovog rada, neomerkantilizam bi se mogao nazvati formom ekonomskog nacionalizma u njegovom modernom obliku. Međutim, ta forma ne negira tržište u potpunosti kao što je to bilo ranije, nego se traži način da se zaštite državni interesi posebno u političkom, strateškom i vojnom aspektu (Haus, 1999). Taj se balans postiže oblikovanjem nacionalnih i internacionalnih djelovanja tržišta u vlastitu korist. Stoga, primarni je cilj neomerkantilističke prakse podvrgnuti tržišta nacionalnim interesima (Gilpin, 1975; Grieco, 1990). U nemogućnosti ostvarenja primarnog cilja, neomerkantilistička praksa žrtvuje, profitom vođene, kratkoročne kalkulacije na tržištu u korist unaprjeđenja nacionalne moći. U tu svrhu neomerkantilističke zemlje teže uspinjanju na zapovjedne (ekonomske) stupove najvećih i najvažnijih gospodarskih sektora. Takva se politika naravno ostvaruje vladanjem ključnim poduzećima koja su potpuno u vlasništvu države ili onim poduzećima koja se na tržištu ponašaju kao državni agenti. U ovoj paradigmi, države nastoje osigurati poslovne interese ključnih poduzeća spajajući ih s vlastitim gospodarskim politikama za realizaciju većih stopa rasta, razvoja i efikasnosti (Gowa, 2004). To srastanje u zajednički interes države i privatnog kapitala opravdava se velikim ekonomskim utjecajem pojedinih poduzeća na nacionalno gospodarstvo i njegovu razvojnu stabilnost. Na taj način u globalnim socio-ekonomskim uvjetima države implementiraju svoju moć, a poduzeća ostvaruju monopolska (ili oligopolska) prava ostvarujući istovremeno monopolske rente (Rodrik, 2019).

Izrazito je važno napomenuti da su ta poduzeća zapravo velike korporacije koje su pre-rasle te iste državne granice i zadobile epitet transnacionalnih korporacija. Tim pre-rastanjem državnih granica i pretvaranjem u „domaće” na svakom kutku globusa ne umanjuje činjenicu da korporacije djeluju na svjetsku ekonomsku politiku kroz kanale moći metropola iz kojih potiču. Zapravo, već spomenuto srastanje interesa države i kapitala upravo potvrđuje postojanost takve prakse. To potvrđuje i interpretacija modernih korporacija prema H. Grossmanu i F. Adamsu koji je definiraju kao artifičijelnu tvorevinu koja štiti interese vlasnika i menadžera, čuva njihove privilegije i egzistenciju, pa korporacija time stječe više prava od ljudi koje može realizirati pred zakonom, prava koja vlade štite čak i oružanim snagama (Stojanov, 2012). Prema ovoj interpretaciji jasan je cilj neomerkantilističke doktrine: ekonomska i politička nadmoć nad drugim zemljama pri čemu se ne biraju sredstva kojima se to postiže. Time se dolazi do sljedeće bitne karakteristike neomerkantilizma, a to je tzv. politika sile.

4.2. Neorealizam ili međunarodna politika sile

Neomerkantilizam počinje od istih premisa kao i neorealizam. Iz tog razloga potrebno je napraviti digresiju te se pobliže upoznati s tim pojmom i što on u suštini znači. Kenneth Waltz (2010) je definirao neorealizam ili strukturalni realizam kao strukturalno objašnjenje politike sile u međunarodnim odnosima. S obzirom na to da je neorealizam teorija koja samo upotpunjuje realizam potrebno je prvo krenuti od njega. Klasični realizam promatra države kao jedine subjekte međunarodnih odnosa, kojima je osnovni vanjsko-politički cilj opstanak i jačanje države na međunarodnom planu (Vasquez, 1999). Ovakav vid općih

tendencija sila k njihovom jačanju (ekonomskom, kulturnom, političkom, vojnom) liberali smatraju glavnim izvorom konflikata jer svaka sila teži teritorijalnoj ekspanziji sve dok ne dostigne uravnoteženje između dva faktora (vanjskog pritiska i unutarnje organizacije) pri čemu sile nemaju sklonost da izgube teritorij bez borbe. Stoga, po mišljenju određenog broja teoretičara međunarodnih politički odnosa, dolazi do konstatacije da je sila središnja kategorija promatranja odnosa u međunarodnoj zajednici i bez nje se ne može opisati, objasniti i predvidjeti daljnji slijed međunarodnih događaja, a po njihovoj percepciji bez nje je i nemoguće zamisliti budući razvoj (Waltz, 2010).

Zastupnici teorije novog realizma (tj. neorealizma) državu percipiraju kao ključnog aktera u međunarodnim odnosima. Kao njezin ključni zadatak smatraju ostvarivanje nacionalnih interesa pod kojima oni, za razliku od realista (kojima je nacionalni interes ostvarivanje nacionalne moći), misle na jačanje države i slabljenje pozicije neprijatelja.⁷ Kao i prethodnici, polaze od tvrdnje da država djeluje unutar anarhične strukture u kojoj ne postoje nadređene institucije koje će simbolizirati vrhovnu vlast i koja će na neki način modelirati te sankcionirati njihovo ponašanje, dakle institucija koja će držati u ravnoteži međudržavne odnose (Janev, 2002). Prema njima, individualni nivo ne igra nikakvu ulogu i oni, za razliku od realista, ne prihvaćaju objašnjenja temeljena na antropološkim premisama, već u fokus svog promatranja stavljaju međunarodni sistem koji će modificirati politiku ističući da upravo njegova struktura i promjene unutar njega određuju ponašanje države (Turčalo, 2009).

Isto tako i neomerkantilisti, pripadnici neorealizma polaze od pretpostavke da anarhistički međunarodni odnosi vode države prema konkurenciji i maksimalizaciji relativne moći u održavanju vlastitog suvereniteta i sigurnosti. Prema tome, neomerkantilizam traži način da objasni kako će države oblikovati nacionalne ekonomske politike u povećanju bogatstva. Porastom bogatstva u međunarodnim ekonomskim odnosima države ostvaruju bolje i više pozicije, a samim time i veće utjecaje na oblikovanje globalnih ekonomskih tijekova. Pri tome one koriste državni aparat kako bi limitirale i prevladale tržišne utjecaje koji bi mogli naškoditi razvoju njihovih krucijalnih poduzeća, a tim istim krucijalnim poduzećima osigurava se pristup esencijalnim sirovinama ali i tržištima na kojima će djelovati (Ziegler i Menon, 2014). Neomerkantilisti također favoriziraju državno kontroliranje stranih investicija i drugih financijskih tijekova te ograničavanje osjetljivosti na vanjske ekonomske kontrakcije čak i kad su oni u suprotnosti s neoklasičnom ekonomskom logikom. Tu se eventualno može krivo percipirati neomerkantilistička praksa jer je u kontradikciji s neoliberalnom, ali kratkoročni gubitci koje kapital ostvaruje (uslijed preplitanja interesa države i privatnog kapitala) nadomještaju se zastupanjem njegovih (dugoročnih) interesa na globalnom planu.

4.3. Neokolonijalizam i neomerkantilizam

Ako je povijesni razvoj međunarodnih odnosa izvorni merkantilizam povezivao s kolonijalizmom, danas je moguće povući određene paralele s njihovim evoluiranim oblici-

⁷ Više o međunarodnoj politici sile u 21. stoljeću vidjeti u Mikael Wigell i sur. (2020).

ma tj. neomerkantilizmom i neokolonijalizmom. Cijeli niz prethodno iznesenih tvrdnji u ovom radu upravo je vodio postupnom povezivanju neomerkantilističke doktrine s neokolonijalizmom. U uvjetima globalizacije svjetskog gospodarstva (tj. u uvjetima tzv. kibernetičkog neokolonijalizma) položaj male, srednje razvijene zemlje dobiva nove dimenzije: izbor strategije gospodarskog rasta i razvoja u uvjetima funkcionalne integracije svjetske ekonomije nije više stvar izbora dotične zemlje. Tako se i njihova dimenzija komparativnih prednosti mijenja te zemlja u međunarodnoj razmjeni ne samo da prihvaća cijenu (engl. *price taker*) koja je na svjetskom tržištu, nego ona ujedno mora prihvatiti i pravila igre (engl. *rule taker*) koja diktiraju najjači subjekti na tom tržištu (Stojanov, 2012). Prema ovim zaključcima, s druge strane nalaze se zemlje koje određuju cijene (engl. *price makers*), a ujedno određuju i pravila (engl. *rule makers*).

Naime, primarni je cilj neomerkantilističke prakse (slično kao i u merkantilizmu) povećavanje bogatstva zemlje koja ga primjenjuje. Postojeća polarizacija svijeta i produbljivanje razlika između bogatih i siromašnih jednima je donijelo povećanje bogatstva, a drugima eksploataciju (Vojnić, 2004). Nadalje, prethodno je spomenuto kako je svijet postao „pozornica“ za prakticiranje i primjenu sile u ostvarenju prethodno navedenog cilja. Dakle, cijene su određene tako da povećavaju bogatstvo razvijenih, a potom i pravila koja se nameću u ostvarenju istoga (Beck, 2004). Destabilizacija regija s ključnim resursima ne isključuje niti vojnu intervenciju koja je definitivno svakodnevno aktualna (npr. konstantna napetost i vojni sukobi na Bliskom istoku u kojem sudjeluju EU i SAD, a danas i Rusija). Zbog važnosti odnosa koji povezuje interes države i privatnog kapitala (tj. transnacionalnih korporacija), a pod utjecajima sve intenzivnije globalizacije i neoliberalizma, implementirana je i nametnuta neoliberalna paradigma (tzv. Washingtonski konsenzus) ostatku svijeta.⁸

U početnim etapama ekonomskog razvoja zemlje (tzv. faza vođena faktorima) negira se državna intervencija. U ovoj inicijalnoj fazi skoro sve (međunarodno uspješne) industrijske grane u državi ostvaruju korist skoro isključivo na osnovi nekih temeljnih faktora proizvodnje. Državna poduzeća u takvoj ekonomiji konkurentna su samo na osnovi cijene u industriji koja traži vrlo male proizvodne i procesne tehnologije, koja nije skupa i koja se može lako nabaviti dok tehnologija dolazi iz drugih država tj. ne stvara

8 Washingtonski konsenzus predstavljao je paket ekonomskih reformi kojima je cilj bio pomoći latinoameričkim zemljama da prebrode krizu u kojoj su se nalazile 80-ih godina 20. st., kao i postkomunističkim zemljama u prelasku s planskog na liberalno tržište. Usprkos velikim očekivanjima, Washingtonski konsenzus podbacio je u većini država u kojima je bio implementiran. Iako je MMF gorljivo branio ovaj projekt (90-ih poticao je sve zainteresirane zemlje da provode isti program restrukturiranja bez ikakvih prilagodbi ovisno o zemlji i to na način koji bi se mogao nazvati uvjetovanim – *prihvatite naše reforme ili vam nećemo odobriti sredstva koja nasušno trebate*), pojavljivale su se sve veće kritike diljem svijeta, a samim time i mnoge alternative Washingtonskom konsenzusu (Kesner-Škreb, 2004; Dragičević, 2007; Bazdan, 2013). Današnje gospodarske strategije naglašavaju važnost uloge države, institucija te socijalne komponente razvoja. Zemlje tzv. „istočnoazijskog čuda“ i Kina implementirale su reforme gotovo potpuno suprotne naputcima Washingtonskog konsenzusa i ostvarile povijesne rezultate, a što dodatno diskreditira MMF-ovu razvojnu strategiju (Jakovac i Lončarić, 2018).

se u domicilnoj državi. Ekonomija vođena faktorima ekonomija je sa slabim temeljem održivog rasta produktivnosti. Dakle, faza vođena faktorima sasvim dobro opisuje situaciju nerazvijenih zemalja. Slaba i ranjiva gospodarstva tzv. Trećeg svijeta sasvim su pogodno tlo za izravne strane investicije odnosno korporacije koje dolaze iz razvijenog (tzv. Prvog) svijeta ali zasigurno prema uvjetima koje diktiraju donosioci investicija i tehnologije dok „vezanje ruku“ državnoj intervenciji također doprinosi ovakvom uvjetovanju. Zapravo, državna je intervencija, shodno neoliberalnoj koncepciji⁹, tu samo da osigura i poboljša uvjete poslovanja koji će privući izravne strane investicije. Takav način poslovanja karakterizira eksploatacija resursa te izvoz ostvarene dobiti iz zemlje u koju je izravna strana investicija došla. Treći svijet osuđen je da sudjeluje u „utrci do dna“ snižavanjem svih socijalnih, ekoloških i inih standarda samo da bi privukao kapitalna sredstva unutar svojih granica. Politika međunarodnih financijskih i trgovinskih institucija dodatno cementira ovaj odnos tjerajući zemlje da otvore svoje granice upravo tom kapitalu koji dolazi u vidu stranih investicija. Zapravo, praksa *mainstream* ekonomije u svom nametanju „pravila igre“ (koja negiraju ulogu države u fazi razvoja) očigledno djeluje na zadržavanje nerazvijenih zemalja u tom stadiju što dalje potvrđuje neokolonijalističke tendencije razvijenog svijeta (Stojanov, 2012). Michael P. Todaro i Stephen C. Smith (2006:110) to nazivaju modelom neokolonijalne zavisnosti.¹⁰ S druge strane, ni najrazvijenije ekonomske sile i najveći promotori liberalizma ne odriču se povremenih intervencija u sprečavanju negativnih fluktuacija tržišta. Osim toga, razvijene zemlje brinu o vlastitim sektorima privrede koji su vitalni za njezino funkcioniranje. Ako su glavni nosioci globalizacijskih procesa svjetske financijske i trgovinske organizacije te transnacionalne korporacije, onda su zemlje koje imaju najveći utjecaj u tim institucijama i iz kojih potječu te korporacije danas najveći praktičari neomerkantilističke doktrine i neokolonijalizma¹¹ – razvijene ekonomske, političke i vojne sile kojima slabe

9 Doduše, noviji pregled neoliberalnog mišljenja otkriva kako neoliberali zapravo nisu bili za odbacivanje regulatorne države, već su je željeli iskoristiti za svoj veliki projekt zaštite kapitalizma na globalnoj razini. To je (bio) projekt koji je promijenio svijet, ali i njega su uvijek iznova potkopavale nejednakost, neumljive promjene i društvena nepravda koje su ga pratile. Quinn Slobodian (2018) tvrdi da se neoliberalizam zapravo ne može izjednačiti s tzv. *laissez-faire* korporatizmom. Umjesto toga, neoliberalizam se promatra kao svojevrsni oblik vladavine koja se odnosi na očuvanje slobodnog funkcioniranja tržišta putem snažnog središnjeg zakonodavstva država ili institucija. Pravovaljane slobodne aktivnosti i subjektivne procjene pojedinaца zajednički su zastupljene na tržištu koje, putem indeksa cijena, osigurava optimalnu raspodjelu dobara. Pokušaj kontrole ili ometanja funkcioniranja tržišta recept je za neučinkovitost i autokraciju. Stoga, moćni centralizacijski alati državne infrastrukture (kao što je izvršavanje vladavine prava) trebali bi biti usmjereni na održavanje stabilnih uvjeta potrebnih za učinkovito i slobodno funkcioniranje tržišta.

10 Je li zbog toga što bogate zemlje namjerno eksploatiraju ili su nesvjesno nemarne, koegzistencija bogatih i siromašnih zemalja u međunarodnom sistemu, kojim dominira odnos nejednakih snaga između centra i periferije, čini pokušaje siromašnih zemalja da postanu samoodržive i nezavisne teškim, a ponekad čak i nemogućim (Todaro i Smith, 2006:110).

11 Najveći broj tih korporacija potječe iz SAD-a gdje je registriran gotovo jednaki broj korporacija kao u Njemačkoj, Japanu i Francuskoj zajedno. Dakako, sama mišljenja o ulozi transnacionalnih korporacija u svjetskoj ekonomiji podijeljena su. Dok ih jedni vide kao generator razvoja, zapošljavanja i novih tehnolo-

nerazvijene zemlje naizgled služe samo kao sirovinaska ili radna osnova. Te iste razvijene ekonomske sile svijeta povećale su svoje bogatstvo na račun drugih, nametnule pravila ponašanja ostatku svijeta u svoju korist, po potrebi negiraju tržište i svojim poduzećima osiguravaju pristup sirovinama i novim tržištima. Liberalizam koji te zemlje propagiraju i nameću ostatku svijeta logikom stvari čista je neomerkantilistička politika jer zapravo samo njima odgovara takav svjetski poredak i funkcioniranje svjetskog tržišta. Države i institucije zemalja diljem Trećeg svijeta dopuštaju da poslovanje korporacija teče neometano pa stoga i ne treba čuditi kada cjelokupni ostvareni profit u tim zemljama pronađe način da se vrati u matičnu državu iz koje je potekla njegova kapitalna osnova. Stoga bi se moglo postaviti pitanje koliko je ova praksa slična poslovanju npr. Istočnoindijske kompanije u 18. stoljeću (Stojanov, 2012). U prilog tome, Dragoljub Stojanov i Veselin Drašković (2015:122) s pravom „prizivaju“ stav J. S. Milla o tome kako je „Zapadna Indija mjesto koje je Engleska odabrala za proizvodnju šećera, kave i nekih drugih tropskih proizvoda. Cjelokupni je uposleni kapital engleski, skoro sva proizvodnja odvija se u interesu Engleske. Trgovina sa Zapadnom Indijom zato se teško može smatrati vanjskom trgovinom. Ona više podsjeća na promet između sela i grada i ona je pod djelovanjem propisa domaće trgovine.”

5. ZAKLJUČAK

Analizom svih iznesenih činjenica može se zaključiti kako je (izvorna) merkantilistička praksa odigrala ključnu ulogu u prikupljanju sredstava za inicijalne razvojne impulse s prvobitnom akumulacijom kapitala. Daljnja ključna uloga merkantilizma bila je adekvatna protekcija pokrenutih razvojnih tijekova mladih europskih industrija tijekom perioda od dva i pol stoljeća (početak 16. do polovice 18. stoljeća). Poslije, u doba liberalizacije svjetske trgovine, merkantilistička se praksa kao takva periodično koristila u vremenima krize. Na ponovnom oživljavanju merkantilističke prakse u SAD-u i Njemačkoj potpuno je jasna i izričito navedena nužnost protekcionizma za ostvarivanje vlastite industrijalizacije. U radovima Lista i Hamiltona pokazuje se da je merkantilizam neophodna era u ekonomskom razvoju nacionalnog gospodarstva. Njegov evoluirani oblik, protekcionizam, pokazao se kao neophodni povremeni regulator ekonomskih tijekova kad nastupe ekonomske krize. Stoga su zaštitne metode gospodarstva ostale kao svojevrsan „as u rukavu“ i kod najvećih zagovornika ekonomskog liberalizma (Pertot, 1967).

Međutim, naizgled je nejasno zašto danas u modernom svijetu koji se (prividno) bori za smanjenje siromaštva, protekcionističke mjere koje su toliko nužne za gospodarski razvoj nailaze na neodobranje. Naime, liberalna ekonomska paradigma nametnuta nerazvijenom svijetu da se integrira u globalne ekonomske tokove kao da je osmišljena

logija, drugi ih vide kao najveću prijetnju ekologiji, demokraciji i slobodi pojedinca. Također ih vide kao promotore korupcije koja se, prije svega, odnosi na vlade država i najveće nacionalne kompanije koje su mete preuzimanja (Lovrinović, 2015:23).

da ih zadrži na periferiji, u njihovoj (neokolonijalnoj) zavisnosti, ali i zaostajanju za ekonomskim liderima. Očito je za zaključiti da takve teorije, a potom i politike iz njih proizašle, djeluju u smjeru interesnih sfera samo razvijenog dijela svijeta. U suprotnom, takve iste razvojne recepture bi u svom razvoju primjenjivale i razvijene ekonomske sile. U modernim političko-ekonomskim zbivanjima dolazi do rehabilitacije merkantilističke prakse u formi neomerkantilizma. Međutim, takva političko-ekonomska praksa nije namijenjena zemljama u razvoju nego velikim svjetskim igračima. Zapravo, nerazvijene zemlje nisu uopće sposobne za tu praksu jer prvenstveno moraju ostvariti razvoj i političku moć da bi je primjenjivale. Iako zaštita i razvoj slabih gospodarstava treba biti u fokusu ekonomskih znanosti i političkih zbivanja, ona se svakojako negira dok se razvijene zemlje bore za ključne strateške interese, a ti interesi obuhvaćaju tranzitne putove, geostrateške pozicije od velikog značaja te kontrolu nad ključnim sirovinskim bazama. Kako je u modernoj eri uloga zlata i srebra zamijenjena naftom i zemnim plinom, borba za tim pokretačima svijeta dovela je do evolucije merkantilizma u neomerkantilizam i njegove uske povezanosti s tzv. međunarodnom politikom sile (tj. neorealizmom) i neokolonijalizmom. U očuvanju sigurnosti i prosperiteta velike ekonomske sile kao što su SAD, Kina i Rusija svojim politikama balansiraju između tržišnog i državno uređenog gospodarstva. U globalnoj igri za premoć, ovaj veliki trojac također prati i blok zemalja Europske unije. Kako je ekonomska interesna pozadina korijen svih međunarodnih sporova i konflikata, tako se u ovoj bitci za premoć koriste sva raspoloživa sredstva baš kao i prije nekoliko stoljeća u merkantilizmu. U toj borbi, sprega između privatnog kapitala i politike očituje se u tome da se ključnim korporacijama omoguće najbolje pozicije u poslovanju, pristup tržištima i ključnim sirovinama. Neomerkantilistička praksa ne isključuje čak ni mogućnost ostvarivanja monopolskih ili oligopolskih pozicija, a posredstvom toga omogućuje naravno i ekstrakciju monopolističke rente. I dok se u svijetu naveliko propagira (od znanosti do politike) liberalistička ideologija, zakulisno se odvija dijametralno suprotna igra. Pritišćući svijet neoliberalnim pravilima igre marginalizirala se uloga države u gospodarskim politikama, posebno nerazvijenih zemalja, dogmom kako će tržište samostalno dovesti sve u ekvilibrij (Stojanov i Jakovac, 2013). U sveopćoj zapletenosti međunarodnih odnosa u kojima se propagira i nameće liberalizam, dok drugi pak primjenjuju neomerkantilističke doktrine, dolazi se do zaključka o neophodnosti proučavanja političke ekonomije više nego ikad prije jer samo ona može u suštini objasniti globalne međunarodne (društveno-ekonomske) odnose.

LITERATURA

- Alam, S. M. (2006). Economic Growth with Energy. *MPRA Paper*, No. 1260. URL: http://mpra.ub.uni-muenchen.de/1260/1/MPRA_paper_1260.pdf (11.12.2020.)
- Baletić, Z. (2006). Privatni kapitalistički fundamentalizam, ekonomski liberalizam i ekonomska znanost. *Ekonomski pregled*, 57(7-8): 563-591.
- Bazdan, Z. (2013). Međunarodni odnosi, globalni građanski aktivizam za ljudska prava

- i Republika Hrvatska. *MediAnali*, 7(14): 55-78.
- Beck, U. (2004). *Moć protiv moći u doba globalizacije – nova svjetskopolitička ekonomija*. Zagreb: Školska knjiga.
- Buturac, G. (2014). Država i ekonomija: gdje je Hrvatska. *Ekonomski pregled*, 65(6): 513-540.
- Dragičević, A. (1983). *Leksikon političke ekonomije*. Zagreb: Informator.
- Dragičević, M. (2007). Konceptualni okvir razmišljanja o budućem razvoju u Hrvatskoj. *EFZG working paper series*, 2: 1-11. <http://hrcak.srce.hr/137197> (11.12.2020.)
- Ekelund, R. B. i Hébert, R. F. (1998). *Povijest ekonomske teorije i metode*. Zagreb: Mate d.o.o.
- Erent-Sunko, Z., Pilipović, O. i Rančić, N. (2010). Neke osobitosti evolucije ekonomske politike protekcionizma od antike do postmoderne. *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, 60(5): 1047-1080.
- Georgescu-Roegen, N. (1971). *The Entropy Law and the Economic Process*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Georgescu-Roegen, N. (1975). Energy and Economic Myths. *Southern Economic Journal*, 41(3): 347-381.
- Gide, C. i Rist, C. (1915). *A History of Economic Doctrines from the Time of the Physiocrats to the Present Day*. London: Ballantyne & Co.
- Gilpin, R. (1975). *US Power and the Multinational Corporation: The Political Economy of Direct Investment*. New York, NY: Basic Books.
- Gowa, J. (2004). *Allies, Adversaries, and International Trade*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Grieco, J. (1990). *Cooperation Among Nations: Europe, America, and Non-Tariff Barriers to Trade*. Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Haus, L. (1999). The East European Countries and GATT: The Role of Realism, Mercantilism, and Regime Theory in Explaining East-West Trade Negotiations. *International Organization*, 45(2): 163-166.
- Hettne, B. (1993). The Concept of Neomercantilism. U: Magnusson L. (ur.), *Mercantilist Economics* (str. 235-255). Dordrecht: Springer.
- Hettne, B. i Söderbaum, F. (2016). Theorising the Rise of Regionness. *New Political Economy*, 5(3): 457-473.
- Hromadžić, H. (2020). Historizacija tranzicije – slučaj (post)jugoslavenskog prostora. *Socijalna ekologija*, 29(1): 81-95.
- Jakovac, P. i Vlahinć Lenz, N. (2015). Uloga energije s aspekta ekonomske teorije. *Ekonomski pregled*, 66(6): 527-557.
- Jakovac, P. i Vlahinić Lenz, N. (2016). *Energija i ekonomija u Republici Hrvatskoj: makroekonomski učinci proizvodnje i potrošnje električne energije*. Rijeka: Ekonomski fakultet Sveučilišta u Rijeci.
- Jakovac, P. i Lončarić, K. (2018). „Azijski put“ – alternativa Washingtonskom konsenzusu? U: Koški, D., Karačić, D. i Sajter, D. (ur.), *Financije – teorija i suvremena pitanja* (str. 173-201). Osijek: Ekonomski fakultet u Osijeku

- Janev, I. (2002). *Međunarodni odnosi i spoljna politika*. Beograd: Institut za političke studije.
- Kesner-Škreb, M. (2004). Washingtonski konsenzus. *Financijska teorija i praksa*, 28(2): 251-254.
- List, F. (1841). *The National System of Political Economy*. London: Longmans, Green and Company.
- Lovrinović, I. (2015). *Globalne financije*. Zagreb: ACCENT d.o.o.
- Lunaček, V. (1996). *Povijest ekonomskih doktrina*. Zagreb: Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Pertot, V. (1967). *Ekonomika međunarodne razmijene u uslovima intervencionizma*. Zagreb: Informator.
- Rodrik, D. (2009). Mercantilism Reconsidered. *Project Syndicate*, 10. srpnja 2009. URL: <http://www.project-syndicate.org/commentary/mercantilism-reconsidered> (06.01.2021.)
- Samuelson, P. A. i Nordhaus, W. D. (2011). *Ekonomija*, 19. izdanje. Zagreb: MATE d.o.o.
- Slobodian, Q. (2018). *Globalists: The End of Empire and the Birth of Neoliberalism*. London: Harvard University Press.
- Stern, D. I. (2010). The Role of Energy in Economic Growth. *USAEE-IAEE Working Paper*, No. 10-055. URL: <https://ssrn.com/abstract=1715855> (11.12.2020.)
- Stojanov, D. (2012). *Ekonomska kriza i kriza ekonomske znanosti*. Rijeka: Ekonomski fakultet Sveučilišta u Rijeci.
- Stojanov, D. i Drašković, V. (2015). *Makroekonomske teorije i politike u globalnoj ekonomiji i tranzicijskoj ekonomiji: A. Smith, K. Marx, J. M. Keynes?* Podgorica: ELIT – Ekonomska laboratorija za istraživanje tranzicije.
- Stojanov, D. i Jakovac, P. (2013). Ekonomska znanost u zamci globalizacije. *Ekonomski pregled*, 64(5): 447-473.
- Todaro, M. P. i Smith, S. C. (2006). *Ekonomski razvoj*. Sarajevo: TKD Šahinpašić.
- Turčalo, S. (2009). *Institucionaliziranje međunarodne zajednice u Bosni i Hercegovini* (magistarski rad). Sarajevo: Fakultet političkih nauka.
- Vasquez, J. (1999). *The Power of Power Politics: From Classical Realism to Neotraditionalism*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Vojnić, D. (2004). Tržište: prokletstvo ili spasenje. *Ekonomski pregled*, 55(9-10): 681-726.
- Waltz, K. N. (2010). *Theory of International Politics*. Long Grove, IL: Waveland Press.
- Wigell, M., Scholvin, S. i Aaltola, M. (2020). *Geo-Economics and Power Politics in the 21st Century: The Revival of Economic Statecraft*. London: Routledge.
- Ziegler, C. E. i Menon, R. (2014). Neomercantilism and Great-Power Energy Competition in Central Asia and the Caspian. *Strategic Studies Quarterly*, 38(4): 17-41.

NEOMERCANTILISM IN INTERNATIONAL (GEO)POLITICAL RELATIONS

Pavle Jakovac, Marko Tomljanović and Ismar Velić

Abstract

The development of neo-mercantilism can be linked to the emergence of economic nationalism. Neo-mercantilist practice is also connected to and can be characterized as protectionism, which relies largely on old mercantilist instruments. This connection can be traced back to historical events of the 19th century, when the USA and Germany began to apply the same protectionist practices used by the old mercantilist countries in their foreign trade policies. Contemporary economic leaders who endorse the modern neoliberal paradigm also occasionally and when necessary reach for mercantilist methods, especially when strategic resources at the global level are concerned. However, although industrialized countries (initially) developed on the principles of economic nationalism, i.e. mercantilism, the economic development plans for underdeveloped countries (set by the World Bank, International Monetary Fund and World Trade Organization) practically impose a fully market-oriented neoliberal paradigm. Therefore, the neomercantilist doctrine is primarily reserved for large economies and large (transnational) corporations that are well-adapted to global market conditions. The neomercantilist doctrine of the modern world resembles the original mercantilist practice, which insisted on profit at all costs, while modern lobbyists who advocate policies depending on the interests of the corporations they represent are very much like former traders who have influenced government policies. The neomercantilist practice is thus a privilege of global superpowers, while underdeveloped countries are caught in-between. Therefore, it seems that the so-called power-politics has sealed the development opportunities of small(er) and weak(er) economies.

Key words: *neomercantilism, transnational corporations, economic nationalism, protectionism, power-politics*